

УДК 340.111

Бойчук Д.С.

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВО НА ЗБРОЮ ЯК СКЛАДОВУ ЧАСТИНУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗАХИСТ

Постановка проблеми. Не виникає суперечностей твердження про те, що зброя є супутником розвитку людства на всіх історичних проміжках його існування. Водночас із розвитком цивілізації розвиток науки викликає збільшення кількості видів зброї та її тактико-технічних характеристик, а отже, з'являється багато робіт вчених різних галузей з такої тематики. З огляду на те, що будь-яка зброя є джерелом підвищеної небезпеки, неможливо заперечувати, що практичне використання зброї, законодавча регламентація її правового режиму, правозастосовча практика можуть викликати певні складнощі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження зброї в юриспруденції традиційно розглядається в різних галузях права, зокрема кримінального (як предмет злочину, як засіб вчинення злочину, як засіб необхідної оборони), адміністративного (як об'єкт дозвільної системи), цивільного (як об'єкт права власності, як річ, як обмежений об'єкт цивільного обігу) тощо.

Дослідженню тематики законодавчого регулювання зброї в різних галузях права та її криміналістичному аспекту приділено суттєву увагу. Представниками таких вчених є Г. Авдєєва, П. Берзин, П. Біленчук, О. Бокій, К. Гориславський, О. Капліна, А. Корнієць, А. Кофанов, О. Кривошеєв, М. Мазур, С. Москаленко, І. Мусієнко, Я. Новак, П. Орлов, М. Панов, Є. Підлісний, М. Пінчук, Н. Плюшкевич, В. Речицький, О. Романов, О. Сарнавський, О. Суляєва, О. Фролов, О. Харитонов, В. Шевчук, В. Шепітько та інші.

Вже традиційними для вітчизняної наукової полеміки стали такі питання законодавчого регулювання цивільної зброї в Україні:

– питання про доречність легалізації короткоствольної вогнепальної зброї;

– про розробку та прийняття відповідних проектів закону «Про зброю» (чи відмінних за назвою, але аналогічних за сутністю);

– про необхідність конституційного закріплення права на зброю;

– про правозастосовну (судову) практику у провадженнях про необхідну оборону (ст. 36 Кримінального кодексу України (далі – ККУ)) та про незаконне поводження зі зброєю (ст. 263 ККУ);

– про обсяги корумпованості дозвільної системи та її реформування;

– про взаємозв'язок «пом'якшення» дозвільного законодавства на зброю з трагічними прецедентами масових вбивств з використанням легально придбаної зброї;

– про культуру поводження зі зброєю тощо.

Якщо підбивати підсумки такої дискусії, то можна зробити такі висновки:

– сьогодні як у суспільстві загалом, так і серед науковців-правників відсутня єдина позиція щодо питання про легалізацію зброї (зокрема, короткоствольної вогнепальної);

– як прихильники, так і противники такої ідеї наводять достатньо суттєві аргументи на користь свого погляду;

– часто-густо противники чи прихильники питання реалізації зброї мотивовані у своїх переконаннях політичними та/або бізнес-інтересами;

– можна стверджувати про збільшення обігу нелегальної зброї на чорному ринку після подій 2014 р.

Якщо узагальнювати дискусію, що існує в науковій літературі, то її можна умовно поділити на такі етапи:

1) 1991–1998 рр. – до затвердження Наказом МВС № 622 тези про необхідність законодавчого регулювання обігу цивільної зброї та зміни відповідного радянського законодавства;

2) 1998–2014 рр. – твердження щодо неможливості регулювання таких правовідносин на рівні інструкції, необхідність прийняття відповідного закону, легалізації короткоствольної вогнепальної зброї;

3) 2014 р. – сьогоднішня – новий етап, що стосується актуальності необхідності легалізації короткоствольної вогнепальної зброї, прийняття закону «Про зброю», зумовлений подіями 2013–2014 рр.

Найновішим науковим здобутком, що пов'язаний з національним зброєвим питанням, на нашу думку, слід вважати видання у 2018 році двадцятого тому Великої юридичної енциклопедії – «Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія». Колективом авторів була наведена велика кількість термінів, що беззаперечно стосуються до тематики нашого дослідження. Серед них такі терміни: «зброя вогнепальна» [3, с. 306], «зброя холодна» [3, с. 307], «контрабанда вогнепальної зброї та боєприпасів» [3, с. 400], «балістика судова» [3, с. 37], «об'єкти судово-балістичних досліджень» [3, с. 517], обіг зброї незаконний [3, с. 519], «експертиза балістична» [3, с. 226], «огляд вогнепальної зброї та слідів її дії» [3, с. 540] тощо.

Попри суттєву дослідженість такої тематики в різних галузях права, саме загальнотеоретичний аналіз права людини на зброю (в контексті прав людини загалом та права людини на захист безпосередньо) залишається недостатньо розробленим.

Формулювання завдання дослідження. З огляду на раніше наведену нами тезу про те, що право людини на зброю є складовою частиною права людини на захист [1, с. 10], вважаємо за необхідне дослідити специфіку його законодавчого регулювання, здійснити загальнотеоретичне дослідження такого елемента.

Виклад основного матеріалу. З погляду хронології важливі елементи законодавчого регулювання зброї в Україні виникали в такій послідовності:

1) Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (ст. 174);

2) Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р. № 3782-XII;

3) Указ Президента України від 29.04.1995 № 341/95 «Про заснування відзнаки Президента України «Іменна вогнепальна зброя»;

4) наказ МВС України від 24 липня 1996 р. № 523 «Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;

5) наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів»;

6) наказ МВС України від 13.06. 2000 р. № 379 ДСК;

7) Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (ст. 263);

8) постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами»;

9) Закон України «Про охоронну діяльність» від 22.03.2012 № 4616-VI.

Незважаючи на достатньо суттєву галузеву розробленість цього питання, можна стверджувати, що загальнотеоретичний аспект зброї не є достатньо дослідженим. У підтвердження такої тези слугує і беззаперечний факт того, що право людини на зброю є невід'ємним елементом права людини на захист (який є головним предметом нашого дослідження).

Неможливо оминати увагою затверджені відповідні ДСТУ (ДСТУ ГОСТ 28653:2009; ДСТУ 8739:2017 тощо), стандарти МВС України (СОУ 78-41-013:2011; СОУ 78-19-006:2011; СОУ 78-19-001:2007 тощо), методики встановлення належності об'єкта до зброї, методики дослідження зброї (рішення секції судової балістики та трасології Науково-координаційної методичної ради Міністерства юстиції України, затверджені протоколами від 24.05.2000 р., від 03.06.2005 р. тощо), але докладніше розглядати їх в межах цього дослідження не вважаємо за доречне.

Як було зазначено нами вище, передусім були прийняті акти, що встановлюють право на зброю осіб, нагороджених відповідною відзнакою Президента України (1995 р.), осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні (1993 р.) та працівників судових та правоохоронних органів (1996 р.). Акт законодавства, що регулює відносини права на зброю пересічних громадян, був прийнятий у 1998 році. Отже, можна зробити припущення, що цей факт може бути зумовлений низьким рівнем вітчизняної законодавчої техніки або незацікавленістю держави (відсутністю єдиного політичного рішення) у питанні права українців на зброю. У підтвердження цього вважаємо за необхідне навести тезу про те, що майже за кожним проектом подібного закону у Верховній Раді стоять політичні або бізнес-інтереси певних кіл [9, с. 34].

Однак неможливо заперечувати те, що особи, право котрих на зброю було встановлено в Україні першочерговим відповідно до їх особливого суспільно-правового статусу, потребують додаткових засобів для реалізації права на захист.

У 2005 році зазначалося, що в Україні існувало 9 законопроектів про зброю [9, с. 33]. Натеper їх кількість продовжує зростати. Звичайно, існує багато факторів (крім політичних), що слугують перепонами для їх прийняття. Часто-густо вони зазнають суттєвої критики.

Так, наприклад, О. Романов критикує проект закону України «Про зброю» № 1171-д за велику кількість наданих у ньому визначень (33 одиниці). На думку автора, таке термінологічне навантаження не є доречним, оскільки головне завдання такого закону – чітко регламентувати порядок придбання, володіння, зберігання та застосування зброї, а не бути довідником з криміналістики [9, с. 34]. Ми особисто не погоджуємося з таким твердженням. По-перше, на нашу думку, неможливо визначити лише одне головне завдання закону «Про зброю», оскільки беззаперечним є факт, що такий закон не тільки існує на перетині різних галузей права, а й регулює значну кількість суспільно-правових відносин. По-друге, наявність саме в законі чітких дефініцій відповідних речей матеріального світу (зброї) має важливе значення щодо класифікації відповідних предметів як зброї та можливості їх віднесення до предмету злочину, передбаченого відповідною статтею особливої частини Кримінального кодексу з усіма можливими юридичними наслідками. Тобто фактично від якості та кількості термінологічного змісту наведеного закону залежить велика кількість суспільно-правових відносин та юридично значимих наслідків.

Детальніший розгляд законопроектів, що регулюють питання цивільної зброї, вважаємо таким, що виходить за встановлені нами обсяги цього дослідження. Вважаємо за необхідне провести у майбутньому їх загальнотеоретичний аналіз у контексті права людини на захист.

Досліджуючи право на зброю як складову права людини на захист, неможливо оминати увагою загальнотеоретичний аналіз центральних понять тематики нашого дослідження.

Термін «зброя» є достатньо загальним за своєю сутністю, саме тому вважаємо недоречним використання його в контексті права

людини на захист. Оскільки йдеться про використання зброї, що перебуває в осіб за наявності на те відповідних законних підстав (дозволів), максимально точним, на нашу думку, є використання термінів «цивільна зброя» чи «зброя невійськового призначення».

Крім того, вважаємо за необхідне зауважити, що сьогодні в науковій літературі не завжди є доречним використання терміну «легалізація зброї», оскільки в загальному розумінні цивільний обіг відповідних видів зброї в Україні є вже легальним. Тобто слід використовувати термінологічно точніші визначення, наприклад, такі: «легалізація короткоствольної вогнепальної зброї (або інших видів)», «пом'якшення дозвільного режиму на цивільну зброю», «розширення переліку легалізованих видів зброї невійськового призначення» тощо.

Традиційною термінологічною неточністю є використання терміна «травматична зброя». Така неточність полягає у повній відсутності такого терміна у чинному законодавстві. Вид зброї, який зазвичай мається на увазі, коли йдеться про травматичну зброю відповідно до наказу МВС № 622, є пристроєм вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії. З такої позиції саме таке формулювання терміна в законодавстві може піддаватись конструктивній критиці, оскільки постає питання про його відповідність вимозі зрозумілості законодавства.

П. Берзин стверджує, що в юридичному сенсі поняття «несмертельна зброя» є комплексною категорією. Такий комплексний підхід виражається в наявності у нього двох груп ознак: юридичної та технічної (криміналістичної) [2, с. 62]. Ми погоджуємося з таким твердженням та наголошуємо на двосторонньому характері взаємозв'язку юридичних та технічних ознак.

Дискусійною є теза про те, що несмертельна зброя самооборони є видом цивільної зброї, котрий призначений для використання його громадянами з метою самооборони,

а також для занять спортом та полюванням [5, с. 34]. Ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки воно містить відповідні неточності. Відповідно до вимог чинного законодавства неможливо здійснювати законне полювання з видами зброї, цільовим призначенням яких є захист.

Класифікація видів зброї за цільовим призначенням, на нашу думку, є достатньо необхідним видом систематизації, попри наявність певних недоліків. Так, наприклад, у дозволах МВС на право носіння та зберігання пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, було зазначене таке формулювання: «для самозахисту». Воно також є неточним, оскільки суттєво обмежує легальні можливості використання такої зброї. Наприклад, відповідно до законодавства вона може бути використана під час реалізації необхідної оборони не як самозахисту, а захисту інших осіб (або для занять спортом). На нашу думку, зазначення подібних формулювань, що свідчать про цільове призначення зброї безпосередньо у дозволі конкретної особи на неї, не є доречним. Такий документ повинен винятково посвідчувати право конкретної особи на носіння та зберігання зброї та набоїв до неї, перелік конкретних одиниць зареєстрованої зброї та строк дії такого дозволу.

У контексті тематики нашого дослідження потрібно приділити увагу саме технічному складнику права людини на зброю як елементу права людини на захист.

Ми не можемо погодитися з твердженням про те, що гладкоствольна мисливська зброя не дозволяє людині захистити себе від протиправних дій без завдання суттєвої шкоди здоров'ю особи, що зазіхає [2, с. 62]. По-перше, ринок сертифікованих набоїв до гладкоствольної мисливської зброї пропонує патрони з гумовими металевими снарядами (картеч, кулі), використання яких зменшує вірогідність нанесення тяжкої шкоди особі, що вчиняє за-

мах. По-друге, у випадках, передбачених ч. 5 ст. 36 ККУ України, особа, що обороняється, може використовувати зброю, інші засоби чи предмети незалежно від тяжкості заподіяної шкоди особі, що обороняється. Такі дії не можуть бути кваліфіковані як перевищення меж необхідної оборони. Тобто відповідно до законодавства особа, яка правомірно застосовує легальну зброю під час реалізації права на необхідну оборону не повинна перейматися щодо специфіки технічного засобу такого захисту та наслідків його використання.

Якщо брати до уваги принцип гуманізму, то слід зробити висновок, що будь-який випадок реалізації особою права на необхідну оборону повинен закінчуватися з мінімальною шкодою (або взагалі без неї) здоров'ю як особи, що обороняється, так і особи, що вчиняє замах. Оскільки законом передбачені випадки легального застосування зброї, вважаємо за належне віднести питання визначення відповідності такого законодавчого твердження принципу гуманізму до специфіки моралі чи інших соціальних регуляторів кожної конкретної особи.

Аналізуючи право на зброю, потрібно приділити увагу ставленню до питання про легалізацію короткоствольної вогнепальної зброї чи інше розширення обсягу права на зброю. На нашу думку, таким суттєвим змінам правового статусу зброї в Україні повинна передувати підготовка відповідного суспільно-правового підґрунтя. Ідеться про комплекс позитивних змін з питань корумпованості дозвільної та правозастосовної системи (судової практи-

ки у провадженнях про необхідну оборону), підвищення рівня правової свідомості населення. У іншому разі багатоповерхівка з назвою «право на зброю» може не утриматися на крихкій основі і поховає під собою не тільки її будівельників та інвесторів, а й непричетних до неї осіб.

Висновки. Отже, розглянувши окремі аспекти права людини на зброю як складову частину права людини на захист, вважаємо за необхідне констатувати такі положення:

1) тематика права людини на зброю в Україні є достатньо дискусійною та набула більшої актуальності з 2014 р.;

2) існують акти різних галузей вітчизняного законодавства, що регулюють правовий статус зброї;

3) закон України «Про зброю» (чи інший за назвою, але тотожний за сутністю) сьогодні відсутній, попри наявність чисельних зареєстрованих законопроектів;

4) у науці постає питання про доречність конституційного закріплення права людини на зброю;

5) легалізація короткоствольної вогнепальної зброї чи інше розширення обсягу права на зброю буде мати суспільно-правові наслідки лише за таких умов:

– низький рівень корумпованості дозвільної системи;

– позитивна судова практика у провадженнях про необхідну оборону;

– наявність у осіб, що мають право на зброю, відповідної культури поведінки зі зброєю та високого рівня правової свідомості.

Анотація

Стаття присвячена аналізу права на зброю як складової частини права людини на захист. Наведено хронологічний перелік основних законодавчих актів України, що регулюють відносини зазначеної тематики. Проаналізовані основні наукові позиції щодо права на зброю в Україні. Здійснено загальнотеоретичний розгляд деяких понять, що стосуються права на зброю. Зазначено позицію автора щодо можливої легалізації короткоствольної вогнепальної зброї чи іншого розширення обсягу права на зброю в Україні.

Ключові слова: право на зброю, право на захист, зброя, вогнепальна зброя, травматична зброя, права людини, необхідна оборона, легалізація зброї.

Анотація

Стаття посвячена аналізу права на озброєння як складової частини права людини на захист. Дан хронологічний перелік основних законодавчих актів України, які регулюють відносини зазначеної тематики. Проаналізовані основні наукові позиції з права на озброєння в Україні. Произведено теоретичне розгляд деяких понять, які мають відношення до права на озброєння. Вказано позиція автора стосовно можливої легалізації короткоствольного вогнестрельного озброєння або іншого розширення існуючого обсягу права на озброєння в Україні.

Ключові слова: право на озброєння, озброєння, вогнестрельне озброєння, травматичне озброєння, права людини, право на захист, необхідна оборона, легалізація озброєння.

Boichuk D.S. To the question on the right to keep and bear arms as a component of the human right to defense

Summary

The article is devoted to the analysis of the right to arms as a component of the human right to defense. There is a chronological list of the main legislative acts of Ukraine, which regulate the relations of this subject. The main scientific positions on the right to arms in Ukraine are analyzed. A theoretical examination of certain terms related to the right to arms has been made. The author's position on the possible legalization of short-barreled firearms or other expansion of the existing space of the right to arms in Ukraine is indicated.

Key words: right to keep and bear arms, weapon, firearms, traumatic weapon, human rights, right to defense, necessary defense, legalization of arms.

Список використаних джерел:

1. Boichuk D. The Human Right to Arms as a Part of the Right to Defense. Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки (конференція проводиться іноземними мовами): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 14 квітня 2016 р.). Х.: НЮУ ім. Ярослава Мудрого. С. 9–11.
2. Берзин П.К. вопросу о законодательном определении «несмертельного оружия самообороны» Підприємство, господарство і право. 2002. № 6. С. 60–63.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / ред. В.Я. Тацій. Х.: Право, 2018. 952 с.
4. Короткий словник спеціальних термінів. Зброя: придбання, зберігання, використання. Збірка нормативних актів / уклад. А.С. Мацько, І.В. Бойко. К.: Юрінком Інтер, 1998. 304 с.
5. Мазур М. Діалог стосовно права на зброю Права людини: інформ. бюл. Харк. правозахис. групи. 2015. № 16. С. 9–12.
6. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: останова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. Вісник Верховного Суду України. 2002. № 4.
7. Речицький В. Аргументи на користь конституційного закріплення права на зброю. Права людини: інформ. бюл. Харк. правозахис. групи. 2015. № 31. С. 2–3.
8. Романов О. Зброя: законодавчий аспект. Юридичний журнал. 2005. № 2 (32). С. 32–38.